

Buda Ferenc

Négyszázkilencvenöt nyolc-nulla-nyolc

1957: az én huszonegyedik évem

Másnap reggel kulcszörgés, zárcsikordulás: Gircsengörcs – Vass Lacival ezt a becenevet adtuk a goromba őrzetőnek – ott áll az ajtóban. Mutatóujját rám emeli:

– Maga szedi a cuccát, velem jön! Élénken!

Nem sok összeszedni valóm van a rajtam lévön kívül, elbúcsúzó hát Zsigától s indulok. Az őrszobán összeláncolják elöl a kezemet – sok az őrizetes, kevés a bilincs –, majd Gircsengörcs felkísér az utcára az ott várakozó fekete autóhoz, átad egy másik rendőrnek, s irány a megyei börtön. Felélenkít a rövidke utazás, kár, hogy túl hamar odaérünk. A börtön a Beloiannis utcában vár rám. (Régen Werbőczy, ma Iparkamara utca.) Könnyűszerrel rátalálni ma is: a Nagyállomáshoz közel van, a Piac utca meg a Petőfi tér keleti szegletétől néhány lépésnyire. Kísérom a kapuban becsönget, s miután leoldja kezemről a láncot, továbbad egy fegyőrnek. Az bekísér a felvételi irodába. Több ajtón-kapun keresztül jutunk odáig, mindegyiket nyitják előttünk s zárják mögöttünk. Ez egy csupa zár, csupa kulcs rendszer, a bökkenő az, hogy a kulcs mások kezében van, egyéb nyitját pedig nem ismerem, talán el is tévednék benne. Különben is merőben másnak képzeltem az egészet: sötétség, homály, nyirkos, salétromos penészfoltok. Ehelyett hófehérre meszelt tágas, világos, magas falak – szinte mint egy templomban. Legalábbis ez volt az első látványbenyomásom. (Ami aztán persze félórán belül módosult.) Adatfelvétel – úgy is mondhatnám: beiktatás – után egy másik smasszer az első emeletre kísér. A folyosón haladtunkban rám szól:

– Kezek hátul, a fekete csíkon haladjon!

A sötét cementlapokkal burkolt hosszú folyosók mindkét oldalán egy-egy sor feketével volt végig kirakva, a fogvatartottak csak azon közlekedhettek, természetesen hátul összefogott kézzel. Amíg soron következő szállásomig eljutottam, a börtönregula néhány eleme is belém rögződött. Fegyőr és rab találkozásakor – még ha csupán elhaladtak is egymás mellett – utóbbi köteles volt sapkát emelni. Ha a fegyőr megszólította, a rab lekapta jobb kézzel a sapkáját, majd azt nyílásával lefelé a csípője mellett tartva vigyázzállásban várta ki, amíg az engedélyt vagy utasítást adott a távozásra vagy továbbhaladásra. A fegyőr megszólítása a rab részéről *úr* volt, rendfokozattól függően *őrmester úr*, *szakasz-*

vezető úr, tizedes úr és így tovább. Ha semmilyen sarzsival nem rendelkezett, úgy felügyelő úr. No de ne siessünk úgy a tanulás: van még, lesz még idő arra.

A kijelölt zárkához érkezvén a fegyőr a derékszíjára akasztott kulcskarikán – legalább még egyszer akkora volt, mint rendőrségi párja – kikereste a megfelelő kulcsot, ajtót nyitott előttem, s a fejével intett: befelé! Ketten voltak benn: egy nálam valamelyest fiatalabb meg egy néhány évvel idősebbnek látszó fiú. Ajtónyitáskor vigyázzba álltak, s az idősebbik rákezdt:

– Tizedes úrnak tisztelettel jelentem, a zárka létszáma két fő, hiányzó nincsen.

– Mostantól fogva három fő – mondta a fegyőr s ránk zárta az ajtót.

Távozása után két társammal kölcsönösen kikérdeztük egymást, ki miért került ide, s mire számít. A fiatalabbiknak nem először volt már dolga a törvény-nyel: korábban hatósági közeg elleni erőszak miatt – ittasan visszaütött egy rendőrnek – a fiatalkorúak sátoraljaújhelyi börtönét is megjárta. Ott aztán néhány hónap alatt jól kitanították, a jelek és tulajdon bevallása szerint végleg eltérítve a tisztesség útjáról. Ősz utóján szerzett valahonnét egy pisztolyt, lebukott vele, s mivel a tiltott fegyvertartás akkoriban politikai bűncselekménynek minősült, bevágták a politikaiak közé. Visszaesőként egy-másfél évre számított, s mivel már átlépte a nagykorúság határát, nem vitték vissza Sátoraljaújhelyre. A másik – neki a nevére is emlékszem: Hajas Lacinak hívták – 23 esztendő egyeki fiú volt, foglalkozására nézvést gulyásbojtár, amúgy pedig tapasztalt, katonaviselt fiatalember, s neki is egy pisztoly volt a rovásán. Idősebb lévén ő lett a zárkában a szobagazda, ezért hangzott el az iménti létszámjelentés. Nem túl hosszú együttlakásunk során amaz megtörtént vagy elképzelt szexuális kalandjaival, Laci pedig ízesen előadott valódi, sőt igazi pásztor- meg állattörténetekkel szórakoztatta a közös zárka előbb négy-, majd csakhamar nyolcfőnyire szaporodott hallgatóságát. (A zárkába egyébként négy vaságyp volt berakva.)

Engem még aznap délelőtt ismét elővezettek, s egy külön helyiségben elkészült rólam a törzslaphoz szükséges kettős fotó meg a 10 db ujjlenyomat. S hogy ennek az írásnak majd címe lehessen, megkaptam a nyilvántartási számomat is: 495-808.

Nem telt bele egy hét, s áttelepítettek egy tágasabb, s egyben jóval népesebb zárkába. Itt már emeletes vaságypok sorakoztak a fehérre meszelt falak mentén, összesen 16 férőhellyel. Az ágyakban keményre tömött szalmazsák, lepedő, pokróc, fehér huzatban kis fejpárna, úgyszintén szalmával kitömve. Két deszkalóca, egy asztalka meg két szürkére festett faliszekrény egészítette ki a berendezést, ez utóbbiban kellett tárolni a csajkákat, kanalakat meg az ivópoharakat. A vizesblokkot három külön-külön célt szolgáló edény helyettesítette: egy fedeles zománcos vizeskanna – ún. ceglédi kanna –, egy mosdótál, magyarán lavór, valamint egy jókora kübli (kibli, kutri), hivatalos elnevezése szerint *úracsöbör*. Ez utóbbi nem az úrhajózás tartozékaként, ill. előfutáraként kapott helyet a kellekek sorában: a jelzős összetétel első tagja ugyanis a Kozmosz helyett az ürítésre utalt. „Gondoljatok a bűdös küblire” – jelent meg előttem nyomban József Attila *Lebukottak* című versének emlékezetes sora. Nos: rá sem kellett gondolnom, itt állt előttem a fal mellett teljes valójában, s szinte légmentesen lezárható fedele ellenére a bűze – a Flóra szappan illatával, a rabruha nehéz szagával, s a fűr-

dóvizet hetente csak egyszer látott emberi testek kipárolgásával elvegyülve és semmi egyébre nem hasonlító kompozíciót alkotva – kiszellőztethetetlenül belengte, átította, telítette a zárka levegőjét, lágyan, de határozottan arcul legyintette, majd körbecirógatta s magába ölelte az oda belépőt. A zárkában egyébként katonás rend uralkodott: az érdes betonpadlat felmosva, ágyak bevetve, takarók elsimítva – itt sem engedélyezték napközben az ágyon heverészést –, csupán a fehér falon jelezte egy-egy barnácska folt, hogy az ágyak rejtett zugaiban, s még ki tudja hol megbújó poloskák éjszakai portyára induló deszantos egységeinek valamely harcosa ott lelte halálát. Az ablakok – ha jól emlékszem, három volt belőlük – kelet felé néztek, a börtön udvarára. Az üvegezésen kívül kettős vasráccsal volt ellátva mindegyik, s olyan magasra helyezték őket, hogy csak a lócáról vagy az ágy széléről felkepeszkedve lehetett kilátni rajtuk a felül szögesdróttal kiegészített magas téglafalra s az azon túl fekvő szomszédos telekre (ahonnét aztán időközönként integetéssel, kézjelekkel s szétgöngyölhető transzparensre írott biztató mondatokkal Márti igyekezett tartani bennem a lelket). Hiányos lenne a helyszínrajz az ajtó vázlatos leírása nélkül. Ez a keményfából készült, vasalt, vaskos nyílászáró – rabságunk jelképe és megtestesítője – a reteszen, záron s a cirklin kívül el volt látva egy kívülről nyitható-zárható etetőnyílással is. Ennek belülső alsó pereméhez egy jó tenyérnyi polc csatlakozott, épp elért rajta egy csajka. Ha már itt tartunk – s minthogy a debreceni börtönben leőrlött négy hónapom eseményeit kis híján öt évtizeddel később amúgy sem tudnám nyomról-nyomra, hiánytalan időrendben elmesélni, s így talán célszerűbbnek látszik, ha helyel-közzel tárgykörök szerint rendezgetem össze a mondandómat –, essék néhány szó a börtönkosztról is. Napi háromszori étkezés járt a fogvatartottaknak (tehát mind az elítélteknek, mind pedig a még csak előzetes letartóztatásban várakozóknak). Reggelire kaptunk egy fél csajka feketekávénak titulált lötytyöt, s hozzá vagy egy kétujjnyi Hitler-szalonnát, vagy pedig egy ugyanakkora fehér – kissé már avasodó – sós szalonnát. A szalonna eredeti gazdájáról nem perzseléssel, hanem forrázással távolították el a szórt, ezért a bőr rendkívüli szívósságával örvendeztetett meg bennünket: órákig el lehetett rágódni rajta anélkül, hogy konzisztenciája a legcsekélyebb mértékben is károsodott volna, így végül egészen nyeltük le. Reggel jutottunk hozzá a napi kenyéradaghoz is. A mintegy 30 dekányi barna, jóízű kenyérdarab napi ételmünk legbecsesebb fogásának számított. A bölcsebbek s mértékletesebbek beosztották egész napra, a többség azonban tüstént befalta az utolsó morzsáig. Erős dohányosok között olyan is akadt, aki szívnyivalója fogytával egy vagy két cigarettáért – spangliért – képes volt odaadni az egészet. A reggeli tehát nem feküdt meg senki gyomrát. Ebédre két fogást is adtak. A leves a rendőrségi fogdában szervírozottnak volt a rokona. Variációs lehetőségek: forróbb – langyosabb, sósabb – sótlanabb, az uszadéktészta helyett – jobb esetben mellé – néhány kocka krumpli vagy némi leveszöldség nyomai. Második fogás tekintetében gazdagabb volt a heti menü: sárgaborsófőzelék, szárazbabfőzelék, húsos tészta, grízes tészta – úriasabb nevén: darásmetélt –, vízbegríz (ez olyan volt, mint a tejbegríz, csak tej nélkül, s többnyire teli volt fővetlen, belül olykor szárazon maradt csomókkal), savanyúkáposzta-főzelék. (Ez utóbbi különleges remeke volt a börtön-szakács-

művészetnek. Megesett, hogy egy-két apró szalonnadarabkát is belefőztek, olykor némi búzadarával dúsították, legtöbbször azonban csak nyakonöntötték vízzel és felrottyantották, úgy adták elibénk. Savanyú volta miatt csak fokozta éhségünket, ezért nemigen szerette senki. Május vége felé s június elején, amidőn már kezdett nyúlóssá, petyhüdtté válni, s gusztustalan állaga és illata miatt a boltokban s a piacon a kutya sem vásárolta, mázsaszám szállították a börtönkonyhára – rabnak az is jó –, s heti 3–4 alkalommal is ehettünk kedvünkre...) Vacsorára a másodikként említett ételek valamelyikét kaptuk, többnyire nem ugyanazt, mint délben. A húsos tészta állt a népszerűség csúcán; ez főtt tészta volt, egy kevéske pörköltszerűen elkészített mócsingos (ló)húscafattal meg némi szafttal elkeverve. Soha nem ehettünk eleget belőle, sőt egy időben olyan keveset adtak, hogy a csajka fenekét sem takarta be egészen, ezért éhségsztrájkot kezdeményeztünk. Miután a fegyőri fenyegetések ellenére sem hagytuk abba, vizsgálat indult, s annak során kiderült: lopják az alapanyagot. Konyhás elítélt s fegyőr egyaránt sáros volt a dologban, eljárás is indult ellenük. A népszerűségi lista alján természetesen a savanyúkáposzta főzelék szégyenkezett. A szárazbabot szerettük mindannyian – ha nem hagyják fővetlenül, azt nehéz igazán elrontani –, ám utána a zárka levegőjét nyitott ablak mellett is bajos volt elviselnünk. Az ételt napjában háromszor a házimunkások hordták szét sorban a zárkákhoz. Jókora alumíniumfazekakban cipelték ajtóról ajtóra, s hatalmas meritőkanállal osztogatták: egy merítés – egy adag. Jóindulatuktól vagy csupán a figyelmüktől függött, kinek mi került a csajkájába: a levesnek a hígja, vagy a sűrűjéből is valami. Házimunkás kizárólag köztörvényes elítélt lehetett, mint ahogy a rabhierarchia ormain „lébecoló”, többnyire törvénytelen előnyöket és kiváltságokat élvező egy-két siti-princ is kivétel nélkül közülük került ki.

A nagy zárkában – mint rendszerint – telt ház volt. Egyetlen ágy állott üresen, azt én foglaltam el. Örömmel üdvözöltük egymást Vass Lacival, őt néhány napja szállították át ide a Kossuth utcából: immáron nemcsak „bűntársak”, de lakótársak is lettünk. Rajta kívül még egy régi kedves ismerőst köszönhettem: Papp Endrét. Ő a Fazekas Mihály Gimnáziumban volt iskolatársam. Párhuzamos osztályba jártunk, verseket írtunk mind a ketten, ráadásul őt úgyszintén irodalmi tevékenysége juttatta rács mögé: már igencsak november 4. után írt egy satirikus színművet az MDP s az MSZMP szerepeltetésével, csakhogy a kezdőbetűk feloldása így hangzott: Majmok Degenerált Puccsa és Majmok Szelíd Meggyőző Puccsa. A hatalom s a hatóság zokon vette ezt a diákos tréfát tőle, holott a „Szelíd Meggyőző” jelzőért inkább jutalom illette volna meg részükről. (A „Majmok” miatt pedig legfeljebb a majmok neheztelhetek volna.) Bandit az átlagnál erősebben megviselték a zárthelyi viszonyok, némely zárkatárs érdekesebb tréfáit is nehezen viselte el. Gyakori hangulatváltozásai, nyugtalan éjszakái – álmában beszélt, futkosott, viaskodott – zaklatott idegállapotára utaltak.

Amint azt említettem, a zárkában többnyire minden ágynak volt gazdája. Persze, nem mindenkor ugyanazok: jöttek is, mentek is az emberek. Csaknem ötven év elteltével 22 hajdani cellatársam alakját sikerült magam elé idéznem. Nyolcuk nevét, sajnos, befedték az idő üledékrétegei – csak reménykedhetem, hogy egyikük-másikuké hátha eszembe jut még (hisz lám: fogdabeli félnapos

lakótársam, Zsiga falujának a neve is beugrott az imént: Darvas!) –, ám a huszonkettőből tizennégyről még név szerint is tudom, kicsoda. Lássuk hát: névvel avagy névtelenül – ahogy jön:

A Mérnök úr. Magas, szikár, komoly, szemüveges férfi. Sima, rövid barna haj, kreolba hajló bőrszín. Kb. 40 éves. Civilben hídépítő mérnök. Vád: izgatás, szervezkedés. Ő a szobagazda.

Orosz Miska. Velem egykorú, szelíd, barátságos fiú. Ő is debreceni, kinn lakik a Nyulason. Vád: tiltott fegyvertartás.

Szabó Sándor bácsi. Szerep község református lelkésze. Idős, 60 év körüli férfi. Vád: izgatás.

Kozányi György római katolikus lelkész. Harmincegynéhány esztendő, alacsony, szemüveges ember. Izgatás címén még az ötvenes évek elején évekre elítélték. 56-ban kiszabadult, a forradalom leverése után behívták: tölts le büntetése hátralévő részét.

Dede László. Tanársegéd a debreceni egyetem szerves kémiai tanszékén, a forradalmi események egyik fő szervezője, a Forradalmi Bizottmány tisztségviselője. Ragyogó tehetségű ember, már hallgató korában külföldi szaklapokban is közreadja tudományos dolgozatait. A rendszer megdöntésére irányuló szervezkedés vádjával 7 évre ítélik, másodfokon azonban 3 és fél évre mérséklék büntetését. 25 éves, nő, felesége, míg ő börtönben ül, elhagyja.

Vass Imre. Magas, ötvenes, ősz hajú férfi. Dede Lászlóval együtt a Forradalmi Bizottmányban tevékenykedett, a vád az ő esetében is ugyanaz. Több évet kap. Derekasán tartja magát, sugárzik róla a tisztesség s a felelősségérzet.

Mervó Zoltán. Harmincadik éve felé tartó, magas, szikár, kopaszodni kezdő fiatalember. Mérnök, a forradalom idején az Orvosi Műszergyár Munkástanácsának elnöke Debrecenben. Ez a tisztség akkoriban eleve a fő bűnök közé tartozott, őt is szervezkedés vagy izgatás címén helyezték vád alá. Jegyben járt menyasszonyával, épp az esküvő előtt tartóztatták le. Nagy nehezen kijárt engedéllyel a házasságkötés napjára kiengedték. Aztán vissza. „Mézesheitei” már a börtönben töltötte.

Egy testvérpár. A nevükre sajnos nem emlékszem, jóllehet arcuk s alakjuk máig itt van előttem. Komoly, meggondolt, értelmes parasztember mindkettő. A forradalom napjaiban részt vállaltak községük életének irányításában, igyekezték elejét venni a túlkapásoknak. Az ellenük szóló vád is izgatás. Az idősebbik 30 felé jár, öccse 22–23 éves. Ő az, aki minden takarodónál e szavakkal húzza magára a pokrócot: „Na: eggyel több, eggyel kevesebb.”

Ludmány Imre. Harminc év körüli, magas, barna ember. Hajdúsámsonból hozták be, el is látták a baját alaposan útközben. Az ellene szóló vád is izgatás. Vass Laci mellett ő a másik énekesünk: szép, erős, bár iskolázatlan tenor hangja van, s parasztember létére az operairodalomban is járatos; Erkel Hazám, hazám áriáját többször is elénekelte.

A Mozdonyvezető. Ötven felé járó püspökladányi vasutas. Arca sápadt, szeme fakókék, haja ritkás, őszülő. Tagja volt a munkástanácsnak, de ezenkívül – saját bevallása szerint – nem sok vizet zavart. Izgatás büntette miatt ítélték másfél évre. Méltatlankodva idézi nap mint nap a vádiratából: „Nem bizonyít-

ható, hogy a terhére rótt cselekményt elkövette, de feltételezhető, hogy elkövette vagy elkövethette volna.” Majdnem minden mondatát így kezdte: „Nálunk Ladányban”, s ez a szófordulat afféle ragadványnév gyanánt lassacskán valódi nevét is elfedte. Nem is emlékszem rá, hogy hívták.

Irimiás Barna. Alacsony, zömök, kerek fejű, kemény tenyerű ember (ez utóbbira később még visszatérek). Harmincéves forma, ha jól emlékszem, biharkeresztesi vagy annak környékéről való. Az ő bűne is izgatás. Túl sok empátiája nemigen van az érzékenyebb lelkek rezdülései iránt, s ezzel olykor bele-belegázol Papp Bandi lelkivilágába.

Varsányi Ferenc. Utolsó éves orvostanhallgató. Édesapja művezető a vagongyárban, eredeti nevük Wagner, s ez a család német gyökereire utal. Ferit tiltott határsértésért – börtönyelven: bokorugrásért – kapták el, mégpedig (micsoda malőr!) épp hazafelé. Szerencsésen kijutott ugyanis, ám Bécsben eszébe jutott valami fontos elintézni való, s át is lopakodott valahol Mosonmagyaróvár térségében, de ideát lefülelték s kegyetlenül meggumibotozták. Veséi sínylették meg a verést, még hónapok múlva is sűrűn kellett vizelnie, olykor véreset.

Vörösmarty Károly. (E patinás névvel másodjára találkoztam fogva tartásom óta: a fogdabeli főtörzs is ezt a vezetéknevet viselte. Legközelebb 12 év múlva Kerekegyháza-Alsópusztán bukkantam Vörösmartyakra; közülük egyet még tanítottam is.) Karcsi – magas, barna hajú, világos szemű, 25–30 éves ember – emlékezetem szerint falusi tanító volt, házas, családos ember. Az ellene felhozott vád: izgatás. (Ebbe – mint az előzőekből s majd az alábbiakból kitűnik – sok minden belefér.) Hamarosan neszét vettük éjszakánként, hogy a szokványos börtönbarátság szintjét meghaladó mértékben s módon összemelegedett a Kiskatonával. Nappal ennek nem adták jelét, így mi sem firtattuk a dolgot.

Kiskatona. Velem egykorú, azaz 20-dik évében járó szőke fiatalember. Fegyveres szökésért s tiltott határátlépési kísérletért tartóztatták le. Karcsi bánátára hamarosan elszállították, ügyében ugyanis a katonai bíróság volt illetékes.

Vasutas. Sajnos az ő neve sem maradt meg a fejemben. (Vagy ha mégis, úgy igen mélyre kerülhetett.) 35–40 év körüli, barna tekintetű, meggondolt szavú, csendes humorú ember volt. Tiltott határsértésért már jóval korábban több évre elítélték. Talán kevesebbrel is megúszta volna, ha nem vasutas egyenruhában próbál kiszökni; így azonban a vádpontokat még sikkasztással is megfejtették. Rabként a csolnoki szénbányában dolgozott, ahonnét 56-ban szélnek eresztették. Utóbb azonban őt is behívták: töltsé le büntetése fennmaradó hónapjait.

Partizánvezér. (Ez megint csak jelölő név az elfelejtett igazi helyett.) Zömök, izmos, széles vállú fickó, valamelyik Debrecenhez közeli faluból. Világosbarna bajszát meg-megtörülve meséli: „Ittam egy keveset, osztán jókedvemben gondoltam egyet: bementem a postára és odatelefonáltam a rendőrkapitányságra: jöjjenek csak ki, mondom, oszt fogják el X. Y. partizánvezért, ha tudják. Ki is jöttek még aznap. Amikor megneszeltem, bementem a templomba, gondoltam, oda csak nem jönnek utánam. De bizony bejöttek, vótak vagy hatan. Én meg fel a toronyba. Űk meg utánam. Na, kimásztam az ablakon a templom tetejire, vígigyszaladtam a gerincen, kiníztem odalent egy jó helyet: ugorgyak? ne ugorgyak? Közbe hátralesek: gyűnnek-é utánam? Nem gyűttek. Lemásztam

gyorsan az ereszcsonyán, osztán nyomás a szőlőbe! De ott is rám találtak.” – „Megverték?” – „Egy kicsit”, s ingét felhúзва mutatja hátán-dereacán a lohadó kék foltokat. A vád itt is izgatás.

Seggbeszúró. Gondolatban tudtán kívül is megkövetem hajdani rabtársamat ezért az elnevezésért: nem sértésnek vagy csúfságnak szántam elfeledett valódi neve helyett. Amidőn egy nap valamelyik faluból behozták közénk ezt a meglehetősen alacsony, de sűrű, keménykötésű, kevés beszédű embert, tőle is megtudakoltuk, miért hozták be. „Izgatásért.” „Miért, mit csináltál?” „Az úgy volt, hogy a forradalomkor bementünk egy jó páran a tanácsházára: adják elő nekünk az iratokat. Káderlapokat, jelentéseket, begyűjtési papírokat, ilyesmit. A tanácsbíró nem akart kötélnek állni, de addig-addig, hogy nagy nehezen csak sikerült rábeszélni. Megyen a szekrényhez, nyitja kifelé, egyszer csak lehajol előttem, tán hogy a legelső fiókból is elővegyen valamit. Én meg mérgemben, hogy annyit kérette magát, seggbe szúrtam a bicskámval” – foglalta össze barátunk takarékos szóval a történeteket.

Nicolae Tigău. Az ő személye adta meg társaságunk nemzetközi jellegét. Mint nevéből kitetszik, román volt ez a harminc év körüli, nyúlánk, barna, élénk tekintetű, vidám alaptermészetű jövevény. Mielőtt bárki is a hazai forradalmi csoportokkal kiépített kapcsolatokat sejtene lebukása hátterében, megpróbálom lehetőleg rövidre fogva elmesélni kanyargós életútjának a debreceni börtön I. emeleti zárkájáig tartó szakaszát. Miki barátunk a Duna melletti Cernavoda városában született s nevelkedett. Ott is élt a háború utójáig, amikor is – gyaníthatóan egy nyakába varrt házasság elől menekülve, no meg a vérében buzgó kalandvágytól is sarkallva – nekivágott a nagyvilágnak. Dunai uszályokon haladt fölfelé határok mentén s határokon túl. Vízi utazása Komáromig tartott. Ott percek alatt eldöntötte: jobbra tartson-e vagy balra. Jobbra tartott. Némi hanyóadás-vetődés után állandó munkahelyhez jutott: autóbuszsofőrként sikerült elhelyezkednie, s így ingyen bejárhatta egész Szlovákiát, még fizetést is kapott érte. Megnősült, s már-már családot is alapított, amidőn Magyarországon kitért a forradalom. Hírét vette, hogy a megváltozott, felbolydult helyzetben átjárhatóbbá váltak a határok, s a rég nem látott szülőföld iránti vágytól gyötörve – no meg az újabb házasság konszolidált állapotának fenyegető rémétől visszahőkölve – ismét nekivágott, de ezúttal a visszaútnak. Csehszlovák koronákból összegyűjtött vagyonszármazékát forintra meg lejre váltotta, Szobnál átsétált a határon, s felült a pesti vonatra. A Nyugatiban leszállt, körülnézett, s a Biharkeresztes–Nagyvárad–Kolozsvár felé tartó nemzetközi gyors indulásáig még szakított rá időt, hogy a restiben bekapjon néhány konyakot. Előrelátó lévén, az utazás idejére is tartalékolta egy palackkal. Abba Pest és Püspökladány között időnként belekóstoltgatott. Úgy tervezte, hogy Biharkeresztesen leszáll az állomással ellentétes oldalon a vonatról s az est sötétjében valahogy átsompolyog a zöld – vagy ilyenkor inkább fekete – határon. Arra azonban nem számított, hogy az elfogyasztott konyakok időnap előtt álomba szenderítik, s elmúlasztja az idején való eltűnést a két ország határhoz. Édesdeden aludt, amikor útlevél-ellenőrzés meg vámvizsgálat végett mindenki leszállt a vonatról, ezen állapotában akadtak rá a vonatot a biztonság kedvéért még egyszer ellenőrző határőrök. Idegen nyelven megszólaló, magyarul erős

akcentussal beszélő, elegáns öltözetű úr, érvényes úti okmányai nincsenek, teli van pénzzel – egyből gyanút fogtak s leszállították. Az őrsparancsnok felvillanyozódott: elvtársak, kémet fogtunk! Vigyázzunk rá nagyon, ez fontos személy lehet! Telefonjelentés az állambiztonság debreceni szerveihez: jöjjenek érte az elvtársak! Addig pedig bezárták egy irodába őrizet alatt, s roppantul ügyeltek rá, baja ne essék, különben hogyan fognak majd elszámolni vele! Szegény Miki! Jó pár bonyodalom várt még rá az elkövetkezőkben. Kiderült ugyanis a vizsgálatok során: még az állampolgárságát sem tudja meggyőzően igazolni, tehát hontalan-nak számít. Románul így mondják ezt: *bozgor*, ám ezzel a csúnya és megbélyegző szóval a világ minden kincséért sem illetném ezt a könnyelmű, kedves fiút.

Ő volt tehát a huszonegyedik, ha jól számolom. Az ám, de ki a huszonkettedik? Kit hagyhattam ki a felsorolásból? No igen: saját magamat. De magamról most nem beszélek.

Egyelőre legfeljebb annyit, hogy társaim örömmel s őszinte érdeklődéssel fogadtak, s nem csupán Vass Laci, hanem a többiek is, kivétel nélkül. Nem emlékszem rá, hogy rajta s a Mérnök úron kívül pontosan ki is volt elszállásolva épp akkor a zárkában a felsoroltak közül, de a smasszer távoztával mindannyian körbefogtak, kezet ráztak velem, s izgatottan tudakozódtak, mi újság, mit tudok X-ről, Y-ról, a kinti fejleményekről. Egy zárka életében minden alkalommal eseményszámba megy az új ember érkezése. Hosszú ideig éjjel-nappal összezárva időnként még a jó barátok is ráunhatnak egymásra: nap mint nap reggeltől estig ugyanazokat az arcokat látni, újrarahallgatni huszadjára is ugyanazokat a történeteket – mindez próbára teszi, s ki-kikezdi még a legállhatatosabbak türelmét s idegeit is. Általában 3 hét volt az az időszakasz, amelynek egyhangú változatlanosságát egyhúztomban nagyobb feszültség s kirívó konfliktusok nélkül el lehetett viselni. Bármiféle esemény, fejlemény, újdonság, változás – a jó is, de a rossz is – segített továbbvonszolni a vánszorgó időt, s az újdonságok sorában egy újonnan érkezett rabtárs képviselte a legmagasabb értéket: más volt az arca, a hangja, a beszédmodora, mások voltak a mozdulatai, a szokásai, a történetei, érkeztek ki lehetett kérdezni: kiféle, miféle, mi az ügye, mennyit vár érte, vagy mennyit kapott, esetleg van-e cigarettája. Már maga az, hogy valaki egy váratlan időpontban belép az egyébként folyton zárva tartott ajtón, felcsigázza a rabok pislákoló figyelmét s érdeklődését. Hisz a napok örökös egyformasággal ismétlődő, újra meg újra visszatérő eseményei – ébresztő, ágyazás, kübliürítés, tisztálkodás, reggeli, csajkaöblítés, levonulás sétára, séta, felvonulás sétáról, ebéd, csajkamosás, üres délután, vacsora, csajkamosás, kübliürítés, takarodó, alvással vegyes virrasztás – közepette bármi üdítően, pezsdítően hatott, ami ezt a lankasztóan lapos hullámmást megtörte avagy felkavarta: egy kötelező orvosi vizsgálat, egy váratlan kihallgatás, áthelyezés egy másik zárkába, vagy például, ha valamelyikünket valamilyen belső munkára vezényelték. (Ez utóbbi elég ritkán fordult elő, effélére inkább a köztörvényeseket alkalmazták, egyetlen alkalommal azonban fegyőri utasításra volt szerencsém ilyen feladatot végrehajtani: némi takarítással egybekötve a börtön állóeszköz-állományának leltárát kellett lemásolnom, s azóta nem kevés fellengzőséggel elmondhatom, hogy én már bitófát is leltároztam.) Kívülálló talán különösnek találja, de még a fenytésnek

szánt intézkedések némelyike is oszlatott valamelyest az unalom ránk települő ködéből. Nem a testi fenytésre gondolok: azt tiltotta a börtönszabályzat. (Ez persze nem azt jelenti, hogy valamely túlságosan rakoncátlan, s a fegyőröknek is – netán tetteleg – ellenszegülő köztörvényes sorstársunkat egyéb eszköz sikerelensége esetén – amennyire lehetett, titokban – el ne agyabugyálták volna. Ám hogy politikai elíteltet vagy előzetes letartóztatottat a debreceni börtön fegyőrei az én ott-tartózkodásom ideje alatt vertek volna, ilyen esetről nem tudok.) Ilyen fenytés volt például a szigorított zárka; ezt kirívó fegyvelemsértésért kaphatta az elítelt (esetleg az előző zárójelben említett, ám nagy dobra nem vert ütlegek kíséretében): egyszemélyes zárka, berendezése egy csupasz deszkapriccs, egy kübli, éjszakára egy szál pokróc. Ellátmány: napi fél adag kenyér + víz, másnaponta fél adag ebéd, fél adag vacsora. Általában egy hétig tartott, de tarthatott három hétig is, három hét után azonban szünetet kellett beiktatni. A sötétzárkát kisebb vétségekért rótták ki. Egyszer nekem is volt benne részem egy hétig: azért kaptam, mert egy könyvtári könyvből kitépett üres lapra ceruzarajzot készítettem egyik rabtársamról, s a rajzot egy *hipis* (erre majd visszatérek) alkalmával meglelték nála. Le sem tagadhattam volna a szerzőséget: alá volt írva a nevem. A nevelőtiszt tudomásomra hozta: nem a rajz írandó a rovásomra, nem is az engedély nélkül, titokban birtokolt ceruza, hanem az, hogy megrongáltam a közvagyonot. A büntetés: egy hét sötétzárka. Kellék, berendezés azonos a szigorítottéval, fél adag koszt minden nap, ablak s világítás azonban nincs, kivéve az étkezések idején: ilyenkor amíg az étkezemet elfogyasztom, ég egy halovány fényű villanykörte. A sötétség különben sem tökéletes: az ajtó legalján egy kevéske beszűrődik a kinti világosságból. Várakozásaimban enyhén csalódva, de azért a végén megkönnyebbülve nyomtam le az egy hetet: ezt is megtapasztaltam. (Most villan belém: lerajzolt rabtársamat kifejejtettem az iménti számbavétel során. Sem a neve, sem pedig az nem jut eszembe, amiért börtönbe került, ám arca, alakja annyira előttem van, hogy tán le is tudnám rajzolni – ha tudnék még úgy rajzolni, mint akkor: kistermetű, alig észrevehetően hajlott tartású, középkorú férfi volt – hozzám képest bácsi –, őszbe vegyülő, hátrafésült hajú, keskeny arcú, kreolba hajló bőrű, barna szemű, élénk, de néha elmerengő s meg-megrebbenő tekintetű. A létszám tehát nem 22, hanem 23. Vajon hányan merülnek még föl az emlékezet lópvidéke mélyéről?) No de a *hipis*! Egyetlen szóval bajos köznyelvre fordítani ezt az igen hamar megtanult kifejezést, legfeljebb úgyahogy meghatározni, körülírni, de leginkább tartalmilag leírni. A viszonylagos pontosság kedvéért maradjunk az utóbbinál. Rendszeretlen időközönként, de mindenkor előzetes bejelentés nélkül s váratlanul teljes körű motozást és egyben házkutatást rendeztek. Többnyire egy egész folyosót vetettek alá a vizsgálatnak, de az is előfordult, hogy meghatározott céllal vagy valami gyanú alapján egyetlen zárkát pécézték ki. Az általános cél az volt, hogy a börtönszabályzat által nem engedélyezett, ill. az őrszemélyzet tudta és beleegyezése nélkül tartott tárgyakra – szűrő- és vágóeszközökre, becsempészett ételre vagy szeszes italra, tollra-ceruzára, papírra, könyvre és egyéb irományra stb. – rátaláljanak s azt őrszedjék, elkobozzák, adott esetben pedig saját mérlegelésük szerinti büntetést szabjanak ki érte. A *hipist* egy egész fegyőri stáb hajtotta végre. A zárka lakóit

felsorakoztatták a folyosón, s amíg a csoport egyik fele rajtuk hajtotta végre a részletekbe menő, aprólékos testi motozást, addig a többiek odabenn tevékenykedtek: kirámolták a faliszekrényt, lehúzkodták a lepedőket meg a pokrócokat, beleturkáltak a szalmazsákokba, sőt az is megesett, hogy kiszórták a szalmát belőlük meg a fejpárnákból. Ha felöltözve hagyták a rabokat motozás alatt, egy-két apró tárgyat mindig sikerült eldugni a smasszer orra elől. Nekem így volt szerencsém két alkalommal is megtartanom féltve őrzött ceruzacsonkomat. Bajosabb volt a helyzet, ha a motozás – akárcsak fogdai „belépőm” alkalmával – vetkőztetéssel volt egybekötve. Ilyenkor a testnyílásokba is belekukkantottak, s igen leleményesnek kellett lennie annak, aki mégis túljárt az eszükön. A hipiselő smaszerek többnyire hajmeresztő felfordulást hagytak maguk után, órákba telt, míg rendet raktunk s kitakarítottunk – persze: morgás, dühöngés, szitkozódás közepette. Ámbár a bölcsebbje – s ilyen is akadt azért – azon a véleményen volt: minden tevékenységgel, legyen az kedvünk szerint vagy kedvünk ellenére való, a büntetés ideje telik.

Amíg előzetesben voltam – azaz: az elsőfokú tárgyalás és ítélelhozatal előtt –, a magam ruháját viseltem a börtönben is, sőt a parancsnokság azt is engedélyezte, hogy Márti egyetemi jegyzeteket juttasson be hozzám. Kevésbé bizakodtam benne, hogy ezeknek egyhamar rendeltetésszerű hasznát vehetem – ám vettem másféle hasznukat. A jegyzetek ugyanis ritka szedéssel készültek, stencilező eljárással (a világhálóra kötött laptopok, elektronikus noteszek s a fénykép-, sőt videofelvétel készítésére is alkalmas zsebtelefonok 21. századában vajon akad-e még olyan ifjú diák, aki tisztában van a stencil mibenléte felől?), s a gyér sorok közti hézagok kiválóan alkalmasaknak bizonyultak arra, hogy fejben megszövegezett verseimet a kincstári alumíniumkanál vaságy peremén kifent nyelével oda bevéségessem. Hasonló technika volt ez, mint aminővel néhány ezredévvvel korábban a mezopotámiai agyagtáblák ékiratos szövegeit rögzítették, ám a rejtőzködés követelményeinek jobban megfelelt azoknál, mivel ráeső fényben nemigen, csak súrló fényben lehetett – a szó szoros értelmében – a sorok között olvasni.

Mínthogy verseim zömében – egyebek közt – a börtönviszonyok tükröződtek, azokról pedig hírt adni szigorúan tilos volt, lebukásom esetén a fönnebb ismeretett kétféle fenytésen kívül másfajta büntetésre is lett volna kilátásom, s ezek minden bizonnyal sokkal fájdalmasabban érintettek volna, mint a kellemetlen, de mindenképp mulandó kalandnak is felfogható szigorított vagy sötétzárka. Ez pedig a kedvezmények – vagy valamely kedvezmény – megvonása. A kedvezmények sorába tartozott a havi egy beszélő, az úgyszintén havi egy levélváltás, valamint az évi két alkalommal hazulról kapható háromkilós élelmiszercsomag. (Az ún. nagyidősök ritkábban levelezhettek s ritkábban fogadhattak látogatót is.) A csomag tartalmazhatott azonnal fogyasztható tartós élelmiszert – pl. cukrot –, szalonnát, füstölt hentesárut, sajtot, egyszerű süteményt, nem romlandó gyümölcsöt (almát, körtét, diót, aszalmányt), némi dohányneműt, de nem tartalmazhatott pl. semmiféle szeszes italt. (Börtönbeli szóbeszéd szerint e tilalmat némelykor úgy próbálták kijátszani, hogy a csomagban beküldött almába vagy citromba alkoholt injekciótattak.) A beszélő egy erre kijelölt helyiségben zajlott, fegyőr

jelenlétében, rabot s hozzátartozóját sűrű szövésű, erős huzalrács választotta el egymástól, amelynek résein egy szál cigaretta is aligha fért volna át. Tíz perc leteltével az őr utasítására mindkét félnek el kellett hagynia a helyiséget. A levelezés nyílt levelezőlapon, lezáratlan boríték igénybevételével történt, a levelek tartalmát a parancsnokság ellenőrizte, így azokban a szokványos semmitmondó, bár a helyzetből adódóan sokat jelentő formulákon kívül (jól vagyok, hogy vagyok, vigyázz magadra stb.) érdemleges információt nem nagyon lehetett küldeni, ill. kapni. Minthogy azonban a beszélő, a levél s a hazai csomag testesítette meg a hozzátartozókkal – egyáltalán: a külvilággal – való élő kapcsolatot, bármelyiknek a megvonása vagy visszatartása alig elviselhető lelki gyötrelmek okozója lehetett. Börtönben az időt nem elsejétől elsejéig, hanem beszélőtől beszélőig, levéltől levélig számlálta az ember. Beszélőre csak közvetlen, törvényes rokon vagy hozzátartozó jöhetett: szülő, gyermek, házastárs, esetleg nagyszülő. Ez a rendelkezés hosszú időre megvonta tőlem azt a lehetőséget, hogy Mártival találkozhassem: mivel még nem voltunk házastársak, nem engedélyezték, hogy ő is eljöhessen hozzám beszélőre. Egyszer a folyosó börtönkapuhoz közeli szakaszáról integetett nekem a beszélőre várók tömegében, más alkalmakkor pedig – mint említettem – a szögesdróton túli telek távolából küldözte üzeneteit. Ezek híján még nehezebb lett volna.

Majd elfelejtettem: esetleges lebukásomnak lehetett volna akár olyan következménye is, hogy az izgatás ismérveit újólág kimerítő börtönbeli verseimet az ügyészséghez továbbítják, új vádirat készül ellenem vagy a meglévőhöz csatolják az újonnan beszerzett bizonyítékokat, s akkor mint megrögzött, javíthatatlan bűnelkövető, jóval szigorúbb megítélés alá esem, s bajosan úszom meg egy évvel.

Ügyünk elsőfokú tárgyalását március közepére tűzték ki. Ezt megelőzően egyszer találkozhattam az ügyvéddel. Lehívatott a beszélőbe, kb. öt percig beszélgettünk, utána a köztünk elhangzottakat rövid jegyzőkönyvben rögzítette, s kezembe nyomott egy tintaceruzát: írjam alá. Miután aláírtam, a fegyőr visszakísért a zárkába. Már a folyosó fekete csíkján vonultam, amidőn ráeszméltem: a ceruza a kezemben maradt. Máig nem tudom eldönteni: vajon az ügyvéd is elfeledkezett a ceruzáról, vagy pedig szándékosan hagyta, hogy nálam maradjon. Ez utóbbi esetben hálával gondolok rá ma is: nagy kincs volt akkor számomra az a ceruza. Hogy Lacival is megoszthassam, nyomban kettémesterkedtem a kanál kifent nyelével, s míg csak körömnnyire el nem kopott, sikerült megóvnom a motozások izgalmas percei alatt is.

A tárgyalás napján két fegyveres őr kísért bennünket a bíróságra. Gyalogszerrel, megbilincselve vonultunk előttük a Piac utcán. Sorsdöntő óra várt ránk, én azonban inkább annak az izgalmában égtem, hogy végre közelről láthatom, talán meg is érinthetem azt, akit szeretek. A járókelők egy-egy pillantást vetettek ránk, de meg nem bámultak: akkoriban nem volt szokatlan látvány, hogy bilincsbe vert embereket kísérgetnek a városban. Mielőtt a csonka tornyú Kistemplomhoz értünk volna, az őrök egy mellékutcába irányítottak, hogy ne a nagy keresztződés felől, hanem kevésbé forgalmas útvonalon haladjunk úti célunk felé. Sokan jöttek a tárgyalásunkra, a bíróság Széchenyi utcai nagy sárga épületének

földszinti folyosója s a tárgyalóterem teli volt emberrel. Szüleimen s Márton kívül még számos ismerős arcot fedeztem fel a hallgatóság között: barátaimat, évfolyamtársaimat, egyetemi oktatókat – például Irinyi Károly történészt, akkor még tanársegédet, Bán Imre professzor urat –, olyan benyomásom támadt a sokaság láttán, mintha egy csendes rokonszenvtüntetést rendeztek volna érdekünkben. A két fegyőr megszabadított bennünket a bilincsektől, majd jobbról-balról közrefogva leültetett a vádlottak padjára. Matuz tanácsvezető bíró – idősebb, ősz hajú úr – az adatok tisztázása után ismertette a vádat: izgatás a demokratikus államrend ellen. „Megértette a vádat?” – „Igen.” „Elismeri, hogy elkövette?” – „Igen.” Így válaszoltunk mindketten a bírói kérdésre. A vád tanúja – a Vass Lacira ráküldött besúgó – nem jelent meg a tárgyaláson, csak a vallomását olvasták fel. (Jó oka lehetett rá a hatóságoknak, hogy nem engedte nyilvánosságra hozni a személyét: többé nem használhatták volna erre a piszkos munkára.) A védelem tanújaként Bán Imre professzor úr emelkedett szólásra. Minthogy a vádban foglaltakat vonakodás nélkül elismertük, ezt ellensúlyozandó annyi szépet s jót mondott rólunk, amennyit csak lehetett, talán még többet is a megérdemelnél. Feszülten figyeltem az ügyész vádbeszédét: szürke, lapos szólamokat hangoztatott, s mintha maga is unná, amit mond, de a lényege az volt, hogy nem akarta vérünket venni, nevelő hatású ítéletet kért. Ezután az ügyvéd következett. Az ő védőbeszédéből már jobban kitetszett a jogász tapasztalaton nyugvó rutin, retorikailag is megadta a módját, de mintha összebeszéltek volna ellenlábásával: a bíróság bölcs belátására bízván a döntést, ő is nevelő hatású ítéletre buzdította az ítélelhozókat. Szinte zavarba jöttem: kettőjük közül ki hát az ügyünk pártfogója? Később persze megtudtam: Márton minden követ megmozgatott, amit csak tudott, s a Kulcsár Ferentől kikönyörgött levélnek volt némi befolyása a bíróságra. Az is igaz azonban, hogy a mi kettőnk személye – Lacié meg az enyém – összehasonlíthatatlanul kevesebb súllyal esett latba, mint azoké, akik kezdettől fogva az események középpontjában tevékenykedtek, így hát a mi ügyünkből nem kívántak kirakatpert kerekíteni. Az utolsó szó jogán mi következünk. Elmondottuk röviden, hogy mi nem a dolgozók államának megdöntésére s az elnyomó rend visszaállítására törekedtünk, hanem az évek során elkövetett bűnöket, visszaéléseket ostoroztuk. Nyomatékos ügyvédi tanácsra elismertük, hogy a bennünket illető vádpontokban vétkesek vagyunk, s megbántuk, ami tettünk; tudtul adta ugyanis, hogy a beismerés és a megbánás akár éveket jelenthet az ítélet mérlegelésénél. Az elnök ekkor szünetet rendelt el, s a bíróság visszavonult ítélelhozatalra. Mi is kimehettünk a folyosóra a teremből. Kérésre az egyik fegyőr megengedte, hogy Márton odaléphessen hozzám, még félre is fordult: beszélgesünk nyugodtan. Szó ugyan nemigen jött a nyelvemre, de megfogtam Márton kezét, s lassan, feltűnés nélkül a zakóm oldalsó zsebébe vontam. Ő meglepve, kérdően pillantott rám, de csakhamar megértette, miről van szó: zsebemben összehajtva ott lapult egy kis köteg az egyetemi jegyzet óvatosan kitépett lapjaiból a stencilezett szöveg sorai közé rótt verseimmel. Némi kockázat árán így tudtam kijuttatni az első adagot az odabent írottakból. A következőt: a teljeset majd csak szabadulásomkor – ám azt személyesen. Letelt a szünet, ki-ki elfoglalta helyét ismét a tárgyalóteremben. „A Magyar Népköztársaság nevében!” Felálltunk

mindannyian. „Buda Ferenc I. rendű vádlottat izgatás büntette miatt 1 évi börtönre...”, „Vass László II. rendű vádlottat izgatás büntette miatt 1 évi börtönre...” „Indoklás...” Stb. Dátum, aláírás. (Ez utóbbit persze csak később, a tárgyalásról készült jegyzőkönyv másolatán olvashattuk.) Az ítélet ellen vádlottak és védőjük fellebbezést nyújtanak be, a vád képviselője 3 nap gondolkodási időt kér. Így az ítélet nem jogerős.

Néhány hét múlva a Legfelső Bíróságon – Budapest, I. ker. Fő utca – lezajlott a fellebbezési tárgyalás is. Ezen – minthogy az utazás saját költségünkön történhetett volna – mi már nem jelentünk meg. Budai Ferenc tanácsvezető bíró az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta, így az jogerőre emelkedett.

A tárgyalásról visszatérőben Márti a börtön kapujáig követett bennünket, aztán hosszú ideig nem láthattuk egymást közelről – majd távolról sem. Miután kimondták ránk az ítéletet s ezzel megszűnt előzetes letartóztatotti státusunk, le kellett adnunk a saját ruhánkat, helyette megkaptuk mi is a rabuniformist. Ez a következő darabokból állott: gallértalan pamutvászon ing és lábszárig érő alsónadrág, sötét darócból – ún. *szumánból* – készült nadrág és zubbony, valamint sapka, továbbá egy pár ócska bakancs. Az alsónadrág derékon való rögzítése nem a koriban húzott gatyamadzaggal, hanem az elülső hasíték két csücskéhez varrt kurta pertlivel történt: nehogy az elítélt a gatyamadzaggal egy óvatlan percben felkösse magát. Ugyanilyen megfontolás alapján a bakancsból is hiányzott a fűző, így a lezseren lötyögő lábbeli hozzátartozott hétköznapi eleganciánkhöz. A fejedő szabása hasonló volt a hagyományos magyar katonasapkáéhoz, azzal a különbséggel, hogy nem volt rajta sem fegyvernemi, sem pedig rendfokozati jelzés, viszont volt elől egy ellenzője, amit nem azért varrtak oda, hogy szemünk világát a verőfénytől megóvják: annál fogva kaphattuk le leggyorsabban a sapkát, ha fegyőr akadt az utunkba, ill., ha fegyőrnek akadtunk útjába. Ily módon beöltözve immár mi is a beavatottak rendjébe kerültünk. A tárgyszerűség kedvéért meg kell jegyezni, hogy némelyek kimustrált, ócska katonaruhát viseltek szumán helyett – sok volt a rab, s kevés a szumán –, a félreértések elkerülése végett azonban a kekszínű zubbonyok hátán olajfestékkel odakent, jókora vörös R betű virított. Abban az időben még az obligát csíkos kosztüm sem ment ki a divatból, ezzel a vékony zsávoly anyagból készült öltözékkel azonban csak az enyhébb idő beköszöntével cserélték le rólunk a szumánt.

– Na, mennyit kaptatok? – tudakolták a társaink, miután megváltozott külsővel visszatértünk a közös zárkába.

– Egy évet.

– Egy év? Az semmi. Annyit még a kiblin ülve is ki lehet bírni.

Számunkra igen távolinak tetszett ugyan a jövő esztendő februárja, ám be kellett látnunk: két évhez, négy évhez, öt évhez, vagy a kötélhez képest egy év valóban nem sok. Majdhogynem semmi.

Pontosan kiszabott ítéletünk mindenestre kiemelt bennünket a bizonytalanság mélybe lehúzó mocsarából. Kietlen sivatagon kellett ugyan keresztüllábolnunk, de most már tudtuk, hányadik homokdűne leküzdése után jutunk ki belőle. Benn a börtön falai közt – a *házban* – lassan pergett az idő. A szabásműhely csak a köztörvényesek egy részének a munkarejét vette igénybe, egyéb belső

vagy külső munkára – pl. utcaseprésre – is kizárólag vagy csaknem kizárólag közülük választottak. Nekünk, politikaiaknak magunknak kellett kiagyalnunk, mivel sietessük az idő múlását. A legkézenfekvőbb s mindenkor rendelkezésünkre álló időmúlató eszköznek a beszélgetés bizonyult. Egymás mellé söpört sorsokat, életeket fogadott be a közös zárka, más-más családi, társadalmi, s ha lehet úgy mondani: szakmai háttérrel, az életkorból, iskolázottságból, neveléséből, személyes adottságokból és sok más egyébből adódó szemléleti különbségekkel, így eszmecsereink nemegyszer kerekedtek élénk, sőt parázs vitává. Vissza-visszatérő, mindenkor jelen lévő tárgya volt beszélgetéseinknek a levirt forradalom, annak közvetlen előzményei, különféle eseményei és megnyilvánulásai, nemzetközi vonatkozásai, és természetesen a közeli és távolabbi jövő esélyei. Ám ha valaki csupán a maga életéről mesélt, azt is érdeklődéssel hallgattuk – egy darabig; ötödik, nyolcadik, tizenkettedik alkalommal már kissé kezdett a könyökén kijönni a hallgatóságnak egy-egy untig ismert történet. Mivel azonban időközönként valaki el-eltávozott, s helyébe más költözött közénk, e lassú személycseré biztositott egyfajta – persze igen mérsékelt – változatosságot. Olvasás révén is meg-megfeledezhattünk néha az időről. Egy házimunkás heti egy alkalommal járta végig a zárkákat a könyvekkel, ilyenkor lehetett kölcsönözni vagy cserélni. A börtönkönyvtár állománya – az irodalmilag értéktelen kiadványokon felül – számos kiváló művel is büszkélkedhetett. Zárkánk lakói hosszú heteken át adták kézről kézre egymásnak Tamási Áron Ábel-trilógiáját, de jómagam például J. W. Goethe *Vonzások és választások* című – előttem addig ismeretlen – regényét a börtönben olvashattam el, sőt Makszim Gorkij *Klim Szamgin élete* című, iszonyúan terjedelmes munkáján is (amelyről Király Gyula tanár úr oly lelkes és alapos előadásokat tartott az egyetemen) kis híján sikerült végigrágnom magam. (Kár, hogy e két utóbbi jeles alkotásból ma már jóformán semmire nem emlékszem – de hát ez a magam fogyatéka, nem a művéké.) Mihez lehetett még folyamodni időtöltés gyanánt? A játékhoz. Erre több kísérlet is történt. Egyik társunk kenyérbéltől előbb aprócska sakkfigurákat gyúrt, majd egy másik az összegyűjtött és méretre leszabott dohány- és cigarettacsomagok papírjából egy paklira való kártyalapot készített. (Erre is jó szolgálatot tett az a ceruza!) Használaton kívül a szalmazsákban rejtették el ezeket a nagy gonddal létrehozott kezdetleges műalkotásokat, de mindössze néhány napig lehetett játszani velük: egy-egy hipis során mindkettőtől megfosztottak bennünket. Próbálkoztunk a malomjátékkal is, ennek a kellékeit elkobzás után egyszerűbb volt újragyártani, kevesebb kenyérbél is kellett hozzá. Mi volt még, amit közösen, de legalábbis többen játszhattunk egyszerre? No igen: a laktanyákban, börtönökben és fiúinternátusokban évszázadok óta meghonosodott társas tömegsport: a seggreverődsi. A tájékoztatlanok kedvéért röviden ismertetem ennek a nem túl bonyolult, ezért aztán szellemileg sem túlságosan megerőltető játéknak a szabályait. Kell hozzá legalább 4–5 ember, de az a jó, ha minél többen vesznek részt benne: utóbbi esetben – legalábbis elvileg – ritkábban kerül sor egyazon személyre, továbbá az ütések ereje és stílusa is változatosabb. Kiszámolással vagy sorshúzással döntenek el, ki lesz az első áldozat. Ekkor a delikvens eltakart szemmel előrehajol, s a mögötte karéjban csoportosuló valamelyike rácsap a kifeszült ülepére. Most főlegyene-

sedve szemrevételezheti a társaságot, s ha kitalálja, hogy ki a tettes, úgy helyet cserélnek. Ha nem, hát ismét ő következik mindaddig, amíg rá nem hibázik az ütőre. Ez csak részben szerencse dolga: a csapás jellegéből s egyéb apró jelekből, a résztvevők viselkedéséből, mimikájából, kuncogásából, némelyikük feltűnő, sőt kirívó közönyéből előbb-utóbb megsejthető, kire kell rábökni: hajolj előre! Ám a szétszórt figyelműek, a csekély empátiával rendelkezők esetenként igen megverettethetik magukat. E balszerencsések némelyike kapott annyit olykor, hogy napokig fájlalta utána a fenekét. Harag persze nem volt emiatt, legfeljebb ennyit jegyzett meg a játék kárvallottja: „Na fiúk, ezt a rendőrségen azért zokon vettem volna.” Ekként múltattuk a nehézkesen előremoccanó időt, mígnem egy napon valamelyik smasszer felfigyelt a zárkából kiszűrődő zajokra. Épp javában folyt a lelkes biztatások kísérte csattogás, amikor egy korántsem behízsgó hang beüvöltött a circlin keresztül:

– Azonnal hagyják abba a p...ánverősdit, mert bemegeyek, oszt én verem széjjel a p...ájukat a gumibottal!

Igazából nem tartottunk tőle, hogy valóban megteszi, abbahagytuk mégis: kedvét szegi az embernek, ha nem feledkezhet a játékába, mert mások beleavatkoznak. Végképp kifogni azért nem lehetett rajtunk: látszatra kíméletesebb, elnevezése tekintetében pedig szalonképeesebb változatát eszeltük ki hatalmi szóval betiltott szórakozásunknak – a tenyérbeverősdit. Ennek szabályai hajszára megegyeztek az előzőével, csupán a technikai lebonyolításban volt különbség. Itt a szenvedő alany a többieknek hátat fordítva, de állva, egyenes tartásban helyezkedett el, s jobb kezével a szemét eltakarva, bal tenyerét a jobb hóna alatt átdugva s kifelé fordítva várta, hogy valaki belecsapjon. Ajánlatos volt mérsékelt terpesszel megalapozott készenléti pózt felvenni, különben egy-egy kiadósabb parola könnyűszerrel leverhette lábáról az illetőt. Vass Laci meg Ludmány Imre – mindketten magasak, hosszú kezüek – kiváltképp nagyokat tudott suhintani, a testvérpár úgyszintén a kidolgozott, nagy tenyerével, de a kis termetű Irimiás Barna ütései is meglepően erősek, kemények voltak, az övét azonban rögtön elsőre felismerte mindenki. Ez a nem épp kisasszonyos játék afféle gimnasztikának is megtette. Egyéb sportjellegű mozgásban – a séta idején levezényelt könnyű tornán kívül – nem volt részünk. Nem is tudom, miféle emberjogi szervezetekhez fordulnának panaszaikkal a mai komfortos börtönökben tartott nehézfiúk, ha megtagadnák tőlük – egyebek közt – a konditerem használatának lehetőségét. Az én konditermi foglalkozásom kimerült a fekvőtámaszokban s a ceglédi kanna emelgetésében, ám ez utóbbi gyorsan megkönnyebbedett; no nem az eróm rohamos gyarapodása miatt, hanem azért, mert túl hamar kiitták belőle a vizet.

A testgyakorlás szűkre szabott területéről azonban térjünk most vissza a szellem gyakorlataihoz. Miután elítélt lettem, s ez együtt járt azzal, hogy töröltek az egyetemi hallgatók sorából (erről utólag megkaptam a hivatalos határozatot is), teljesen jogszerűen elszedték tőlem a korábban bejuttatott egyetemi jegyzeteket. Új kéziratpapírok után kellett hát nézнем. Erre a célra kezdetben a vécépapír látszott a legalkalmasabbnak. Szocialista papíriparunknak eme szerény küllemű, de a dolgozó – és nem dolgozó – néprétegek napi szükségleteinek kielégítésére szánt

nélkülözhetetlen tömegterméke akkoriban még nem különféle márkajelzésű, minőségű, sőt mintázatos, s lágyszapítós tekercsekben, hanem leporelló módján laposra hajtogatott, egységes kiszérelésben jutott el a fogyasztókhoz. A papiros egyik oldala alig érzékelhetően érdes volt, a másik viszont csaknem olyan sima, mint egy füzet lapja. Lehetséges, hogy eredeti rendeltetését ezért néhanapján kissé hézagosan teljesítette, írni azonban jól lehetett rá. Legalább egy ceruzám mindig volt, félre-félrehúzódtam hát a cirkli látószögéből, s vigyázkodva lekörmöltem a fejben előzőleg már készre gyúrt verseket. Egyedül *Esti üzenet* című versem az, amelyiket előzetes alakítgatás nélkül, szinte egy lendülettel vettem vécepapírra. Akkor is, azóta is, de ma is elmélázom rajta: micsoda csúfondárosan groteszk párosítás! Lelkem és elmém jobbik feléből fakadó, gondosan letisztogatott, barátaim, szeretteim, kedvesem szívébe szánt szavak rögzítése olyan valamin, amit egyébként testünk utálatos szennymaradékának eltávolítására használunk. Mégsem lelki túlérzékenységből vagy jó ízlésem – ha van ilyen... – sugallatára változtattam a további gyakorlaton. Mihamar bebizonyosodott, hogy ez a papír-áru nem minden tekintetben alkalmas rá, hogy többoldalú céljának megfeleljen. Először is túlságosan nagy: elrejtetni csak apróra összehajtva vagy összesodorva lehet, a hajtogatást meg a sodorgatást viszont nemigen állja, tönkremegy előbb-utóbb, s az írás olvashatatlanná válik rajta. Az is igen árt neki, ha nedvesség éri: rostjai szétáznak, eleresztik egymást, s így kisebb-nagyobb mértékben megszakad a felület egybefüggő folyamatossága, semmire, még eredeti céljára sem használható rongy válik belőle. Figyelmem ekkor irányult a cigarettapapírra. De ha már idáig jutottunk, hadd tegyek egy kis kitérőt oda, ahonnét hamarosan s zökkenő nélkül visszakanyarodhatok a műalkotás tartós és biztonságos rögzítésének ismertetéséhez. Nos, az elítélt jogai, ill. kedvezményei közé tartozott, hogy a börtönirodán letétbe helyezett pénzből havonta egyszer, megszabott értékhatáron belül tisztasági szereket és dohányárut *spájzolt*ott, magyarul: vásárolhatott. (A kifejezés német gyökereiből könnyűszerrel kitalálható, hogy e művelet eredetileg élelmiszer beszerzését jelentette. Ez a *mi időnkben* sem volt tilos, mégis csupán a legkritikább esetben fordult elő, hogy valami ehető – olcsó kekszet, effélét – rendelt volna a börtön lakója: a szívnyivaló sokkalta nagyobb értéket képviselt a börtönvilág sajátos, zárt ökológiai rendszerében, talán csak az alkohol múlta felül, ám annak a beszerzése a lehetetlennel volt határos. A spájzolás tehát szűken és konkrétan értelmezve leggyakrabban a füstölniválóhoz kapcsolódott, tágabb és átvitt értelemben viszont bárminek a beszerzése lehetett. Példamondat: „A múltkori balhéért a haverom nyolc hónapot spájzolt be.” Zárójel bezárva.) 1957-ben kereken 30 forintért spájzoltunk egy hónapra. A forint akkori nominálértékét roppant bajos a maira átszámítani, hisz az egyes fogyasztási cikkek ára nem egyenlő arányban emelkedett azóta. Mindenesetre azon a pénzen, amiből manapság mondjuk két kifli ára telik ki, akkoriban egy tubus fogkrémen meg egy darab szappanon kívül annyi trafikárut lehetett venni, amennyiből egy nem túl erős dohányos – némi takarékosággal – a következő spájzolásig elgarázdálkodhatott. Természetesen csak a legolcsóbb fajták jöhettek számításba. A fényűzés csúcán a Kossuth cigaretta tündökölt, de népszerű volt a Munkás, s az 5 éves tervet is sokan kedvelték. (Igen: ilyen nevű cigit is gyár-

tottak évtizedeken át.) Minthogy azonban a józanul kijelölt cél nem a luxusminőség, hanem a mennyiség volt – „az a fő, hogy tartson ki minél tovább” –, az olcsó cigaretta- és pipadohányokból szerepeltek a rendelési listákon a legvaskosabb tételek. De mivel pipát tartani nem volt szabad, a dohányhoz cigarettapapír is kellett. S itt következik az én kettős szerepem. Jóllehet abban az időben még nem dohányoztam, rabtársaim iránti szolidaritásból magam is rászántam azt a 30 forintot, hogy a nevemre megvásárolt dohányt a füstért sóvárgóknak továbbadhassam, mindössze egy-két kis tasak cigarettapapírt tartottam meg magamnak. S mialatt a többiek az ágy végére kiterített törülközőn a leghitványabb minőségű, hulladékból aprított pipadohányt osztályozták szálanként, odaadó figyelemmel (a levélkocsány-darabkákat, az ún. finánc lábakat a szűkös napokra tartalékolták, amikor is kanálnyelével felaprítva ezeket is megsodorták és elpöfékelték), én egy csomagocska cigarettapapírral félrevonulva valamelyik versemet másoltam át fejemből a parányi hófehér lapra. Akkor még jó volt a szemem, távolra s közelre egyaránt kitűnően láttam, s a tűhegyesre csiszolt pirinyó ceruzával, ha nem is mákszemnyi, de mustármagnyi betűket kanyargatva azon a néhány négyzetcentiméteren akár egy szonettnyi terjedelmű szöveget el tudtam helyezni. Igaz, hogy a szöveg fonáka áttetszett a túloldalra, s ezért oda már nem írhattam, de nem is volt rá szükség: ehhez az anyaghoz legálisan hozzájuthattam tetszés szerinti mennyiségben. S ami a legfőbb: megfelelt minden követelménynek. A hajtogatást kibírta, nedvesség nem tett benne kárt, s igen kicsi helyen elfért; egyetlen egyszer sem akadtak rá, pedig átvészelt néhány hipist. Börtönben írott verseimet így csempésztem ki: cigarettapapírra másolva, a zoknimban, a talpam alatt. Több mint húsz verset. Utóbb kiderült: szükségtelen volt annyira rejtegetni, szabadulásomkor már nem motoztak meg. De hol van az még!

(A fentiek záradékaként megemlítem, hogy részint unalomból, részint pedig a többiekkel való együttérzésből /bár ez utóbbi lehet, hogy csak állhatatosságom elleplezésére szolgált/, egy-két hónap alatt magam is rákaptam a dohányzásra. Akkora szenvedélyemmé nem vált ugyan, hogy a kenyéradagomat odaadnam érte, szívni azonban szívtam kis híján három évtizeden keresztül. A Kossuth volt a kedvencem, ezt nagy ritkán Munkással váltogattam – e kettő volt a legütősebb –, s napi egy csomagnál több soha nem fogyott el. Valamikor a hetvenes évek derekán Kormos István egy pakli *Gauloise*-zal kedveskedett nekem – hát ahhoz képest a Kossuth meg a Munkás füstje olyan volt, mint a harmatos szellő. Az orosz deszantcsikok kazak áldozatainak emlékére, egyben a szabadulásvágytól sarkallva, s családom ilyenirányú biztatásának hátszele által támogatva, 1986. december 16-án végképp letettem az utolsó cigarettát is. Nincs miért megbánnom azóta sem.)

Közben napról napra tavaszodott, s a nyiladozó világ láttán – már amennyit a rövid séta közben meg a rácsos ablakon át meg-megpillantottunk belőle – még nehezebb volt elviselni a falak örökös szorítását. Még jóval a tárgyalásunk előtt suttogó hírek kaptak szárnyra: MUK... MUK... Valami történni fog!... Márciusban Újra Kezdjük!... MUK... MUK... Elhiggyük? Ne higgyük? A házban március 15-re mindenesetre összetartást rendeltek el, kettőzött őrsemélyzet lépett szolgálatba, a napi séta is elmaradt. Aztán a MUK is elmaradt, vakhírnek bizonyult az egész.

Mi lehetett ez? Kudarcba fulladt kísérlet? Provokáció? Netán valamiféle próba: a tömegek tesztelése? Mi odabenn csak találgatásokra voltunk utalva. Újak, ha jöttek hozzánk, azok sem *kívülről*, hanem hosszabb-rövidebb fogdai őrizetből vagy egyéb zárt helyről, sokat tehát nemigen tudhattunk meg tőlük. Orvosi vizsgálatra vonulván egy nap ismerősöket pillantottam meg a folyosón: Julow Viktort, kedves tanárunkat a magyar irodalomtörténeti tanszékről, Pákozdy Feri bácsit – költő, műfordító, egyetemi könyvtáros –, Durkó Mátyást – ő lett később a népművelési tanszék, a *durkológisa* megalapítója, 56-ban azt a vétket írták a rovására, hogy a forradalom napjaiban működő debreceni Csokonai Rádióban ő volt a szünetjel, azaz két hírblokk között ő fújta el furulyán a *Debrecennek van egy vize* kezdetű közismert hortobágyi népdal első sorát – és másokat. Szót váltani azonban nem lehetett velük, de még szempillantást sem: fálnak fordított arccal álltak sorban a folyosó fekete csíkján. Rádiót még messziről sem hallhattunk, helyi vagy országos napilap sem juthatott be hozzánk. Volt egy központi kiadású börtönújság, annak azonban hírek szempontjából nem sok hasznát lehetett venni. Egyik számában egyszer riportot (képzelt riportot?) közöltek egy külföldre szökött hazánkfiával, aki – mit ad Isten – hetek alatt megcsömörlött az elnyomó és kizsákmányoló nyugati társadalomtól, s úgy döntött, hogy hazatér. Persze azon nyomban bekóterolták. (Akkor ez a törvény járta – lásd fönnebb Varsányi Feri esetét.) Megpróbálok pontosan idézni a riportalany nyilatkozatából: „Elhatároztam, ha börtönbe zárnak, akkor is hazajövök. Hazajövök a jó magyar kosztra.” Épp egy savanyúkáposztás hét kellős közepén csikart bennünk az éhség, kínunkban napokig röhögtünk a derék hazafi „hiteles” szavain.

Elkövetkezett a húsvét is. Persze se nyuszi, se piros tojás – ami nélkül talán még vígan meglettünk volna –, sem pedig család. Börtönben, magányban az ünnepek a legkeservesebbek. Volt azonban két papunk is, ezenfelül a jelenlévők egy része református, más része katolikus, a többi ateista vagy kételkedő, sőt még egyetlen szál ortodox hitű is van köztünk (ha hisz benne...) – íme: együtt szinte az egész *oikumené*. Szabó Sanyi bácsi meg Kozányi Gyurka pedig oltár, ostya, misebor, szentelt barka és szentelt sonka híján, egyes-egyedül az Igébe fogózva együtt megtartotta az istentiszteletet maroknyi eklézsiánknak. Az Ige szólói és meghallgatói egyaránt szürke szumánba öltözve hajtották meg fejüket az Ismeretlen előtt, sem díszlet, sem papi ornátus nem tolakodott Közé és közénk, s ez a cicomátlan egyszerűség akkor és ott azt sugallta: bárhonnét jöttünk is, bárhová tartunk is, testvérek vagyunk.

Nem minden külső világbeli hír pattant vissza a börtön faláról, így egyebek közt az sem, hogy május elsején százezres tömeg vonult fel Budapesten, hogy kifejezze a szocializmus iránti töretlen hűségét, s lelkes zászlólengetéssel és kendőlobogtatással köszöntse a dísztribün diadalmas magasságában helyet foglaló párt- és állami vezetőket – azokat az embereket, akik kinyilvánított hívo szavukkal ország-világ előtt igazolni igyekeztek a szovjet katonai agressziót, akiknek lelkiismeretét – ha van nekik ilyen – százak kivégzése, ezrek letartóztatása, kínvallatása és bebörtönzése terheli, akik az idegen fegyverek jelenléte és hathatós támogatása nélkül nem juthattak volna hatalomra, s nem tarthatnák meg azt. Hosszan elgondolkodtam rajta, azóta is eszembe-eszembe jut: alig

fél évvel korábban ugyanott ugyanaz a nép, Budapest népe még a zsarnoki bronzbálvány ledöntésére fogott össze. Mi készíthette őket ekkora pálfordulásra, önmaguk szinte kérkedően nyílt megtagadására? Tudom persze, hogy az októberi meg a májusi tömeg nem volt minden egyedében azonos, de abban is bizonyosak lehetünk, hogy az ünnepi felvonulók soraiban az őszi szobordöntés körül sürgölődők nem csekély része ott menetelt. És lengetett. És lobogtatott. És éljenzett. Miféle folyamat ment végbe hat hónap alatt a lelkek és jellemek rejtett zugaiban, milyen külső hatásokra és minemű belső ösztönzésre? Mi vitte, mi hozta őket idáig? Az elhangzott és beváltott fenyegetések? Az elhangzó ígéretek? Együtt a korbács meg a mézesmadzag? A kudarcot követő kilátástalanság? Visszavágyódás a langyosnak érzett és biztonságosnak vélt mocsárba? Nehéz, igen nehéz valós és teljes választ találni ezekre a kérdésekre. Egyáltalán: nehéz feltenni is ezeket a kérdéseket keserű vádaskodás és szemrehányás nélkül. Bosszúnál, haragnál jobb a megbocsájtás; még a hűvös tárgyilagosság is jobb. Ennek jegyében pedig be kell látnunk: legerősebb ösztön az életben maradás, a túlélés ösztöne. De a felejtés árán is? Mindenáron? És: vajon mindenkor az értékesebb éli túl az értéktelenebbiket? Továbbá: vajon nem a Karinthy Frigyes megírta Barabbás-effektusról van itt is szó? Külön-külön Krisztust mondunk, de együtt Barabbás nevét kiáltjuk? Kérdések, kérdések. De hol a biztos válasz? Mi a biztos válasz? Talán csak ez az egy: a nép Szava *nem* Isten szava.

(folytatjuk)